

УДК 342.9 + 303.052 (303.093.3)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.15>**Л. Т. Рябовол**

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА: РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність теми обґрунтована тим, що на сучасному етапі світового розвитку забезпечення безпеки – суттєва ознака суверенітету держави і водночас чинник її незалежності й самостійності, а також важливий напрям діяльності уповноважених суб'єктів. Мета статті – провести аналіз позицій науковців щодо структурування феноменів забезпечення різних видів безпеки та запропонувати авторське бачення узагальненої системи забезпечення безпеки. Встановлено, що забезпечення безпеки, незалежно від її виду, вчені переважно розглядають як феномен зі складною структурою. Необхідність і доцільність реалізації системного підходу до дослідження проблеми забезпечення безпеки зумовлено тим, що саме системний підхід дозволяє розглянути феномен забезпечення безпеки найбільш повно і комплексно, в єдності й цілісності закономірно розташованих і взаємопов'язаних компонентів та елементів з урахуванням впливу різноманітних чинників. Узагальнену систему забезпечення безпеки розроблено як взаємоузгоджену сукупність цільового, об'єктного, суб'єктно-організаційного та результативного компонентів. Цільовий компонент презентовано як сукупність наступних елементів – мети, завдань та принципів діяльності із забезпечення безпеки. Об'єктний компонент – як єдність предмету (інтереси та цінності, які потребують захисту), носіїв цих інтересів і власників цінностей, а також загроз і небезпек цим інтересам і цінностям. Виокремлено такі елементи суб'єктно-організаційного компоненту: суб'єкти забезпечення певного виду безпеки; методи, засоби, інструменти, механізм їх діяльності; ресурсне забезпечення. Виявлено, що результат функціонування системи забезпечення безпеки дозволяє встановити рівень її дієвості та визначити напрямки її подальшого удосконалення і в цьому полягає значення результативного компонента досліджуваної системи. Констатовано, що формування і розвиток системи забезпечення безпеки певного виду зумовлюють різноманітні чинники – внутрішні / зовнішні, національного / глобального характеру, конструктивні / деструктивні.

Ключові слова: система, безпека, система забезпечення безпеки, загроза, небезпека, суб'єкти забезпечення безпеки.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі, який позначається посиленням традиційних загроз та появою нових ризиків, питання забезпечення безпеки вимагає нагального вирішення. Наразі спостерігається тенденція до абсолютизації безпеки як базового критерію функціонування усього живого, а забезпечення безпеки, зокрема в рамках безпекоцентризму (форма світогляду, в рамках якого безпека є мірилом під час вирішення будь-яких питань, а центральне місце, через яке опосередковуються усі інші види і форми діяльності, посідає забезпечення безпеки об'єкта) – філософського напрямку, обґрунтованого В. Лип-

каном [1, с. 125], можливо розглядати як суттєву ознаку суверенітету держави і водночас чинник її незалежності (політичної, економічної тощо) й самостійності, а також як важливий напрям діяльності уповноважених суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема забезпечення безпеки притягує інтерес фахівців з різних галузей знань. Із позицій юриспруденції питання забезпечення національної безпеки вивчали В.О. Антонов, Ю.В. Нікітін, Г.В. Новицький, В.Ф. Смолянюк та ін. Предметом правових досліджень було забезпечення різних видів безпеки: інформаційної (Т.Ю. Ткачук та ін.); екологічної (Л.О. Ємець

та ін.); митної (О.І. Попівняк, Д.В. Пудрик, О.І. Разумова та ін.). Питання державного управління у сфері забезпечення безпеки розробляли С.П. Завгородня, О.В. Комаров, Т.І. Крук, В.М. Пасічник, М.М. Разумей, А.В. Рубан, Г.П. Ситник та ін. У контексті досліджень з економіки безпекові питання вивчали О.В. Вертелева, М.О. Губа, В.В. Даценко, О.Є. Денисов, О.В. Джумурат, Є.С. Жураківський, С.В. Козловський, М.М. Левко, І.В. Новосад, П.В. Пашко, П.Я. Пісній, О.В. Рудковський, С.В. Шевчук та ін. Загалом проблематика забезпечення безпеки розроблена достатньо ґрунтовно, однак вона не втрачає своєї актуальності. Особливий науковий інтерес викликає забезпечення безпеки як система, складноструктуроване явище, чим і зумовлена тема і мета нашої статті.

Мета статті – провести аналіз позицій науковців щодо структурування феноменів забезпечення різних видів безпеки та запропонувати авторське бачення узагальненої системи забезпечення безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз визначень поняття «безпека», закріплених у законодавстві, засвідчив, що законодавець визначає безпеку як «відсутність неприпустимого ризику», «відсутність загрози», «відсутність ризику, пов'язаного з можливістю спричинення шкоди та/або нанесення збитку», «стан, при якому ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийнятного рівня», водночас і як «властивість об'єкта забезпечувати відсутність ризику», «комплекс заходів, а також людські і матеріальні ресурси, які призначені для захисту», «запобігання» [2]. Тобто безпека тлумачиться і як відсутність загроз чи ризиків, і як відповідний стан, і як властивість (здатність) забезпечувати такий стан, і як комплекс відповідних заходів. Наразі не можна не погодитися з В.А. Ліпканом, який виокремив чотири основні підходи до трактування безпеки: статичний (як стан захищеності), апофатичний (як відсутність загроз і небезпек), діяльнісний (як система заходів щодо створення безпечних умов), пасивний (як дотримання певних параметрів та норм, від забезпечення яких залежить безпека) [1, с. 362, 363].

У найбільш загальному розумінні безпеку можливо визначити як відсутність загроз і небезпек, стан захищеності від них інтересів та цінностей особи, суспільства, держави, стан, за якого забезпечено оптимальні умови функціонування й розвитку перелічених суб'єктів. Так чи інакше, суттєвою ознакою безпеки постає її

забезпеченість. В Академічному тлумачному словнику української мови остання визначена як створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чого-небудь; захист, охорона кого-, що-небудь від небезпеки [3, с. 18], отже, безпосередньо безпека тісно пов'язана із забезпеченням безпеки як такої.

Як справедливо зазначає Ю.В. Нікітін, безпека – загальне поняття якості буття, яке може застосовуватися для означення багатьох явищ, віддзеркалює не тільки притаманні певному явищу специфічні ознаки безпеки, але і поглинає в себе її загальні риси (фактори), що і дає змогу застосовувати його в багатьох галузях; як відносна, а не абсолютна, категорія, безпека має значення тільки у сфері конкретної життєдіяльності людини чи суспільства [4, с. 142]. Таку наукову позицію поділяє В.О. Антонов, який вказує, що безпека не існує сама по собі, ізолювано чи у відриві від загальної людської життєдіяльності, а тісно пов'язана з усіма аспектами життя людини, суспільства та держави, де головною її функцією є забезпечення належних умов їх існування та подальшого розвитку [5, с. 15].

Передусім звернемося до категорії «національна безпека», яка позначає багатомірне, багатоаспектне й багатофункціональне явище державно-правової дійсності. Складна структура національної безпеки зумовлена складністю будови суспільного життя, значною кількістю його сфер та об'єктів, які потребують безпечних умов. Це дозволяє виокремити різні види безпеки – економічну, податкову, митну, екологічну, інформаційну тощо, забезпеченням яких у сукупності й досягається національна безпека.

Досліджуючи державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України С.І. Крук вказав на такі відповідні інституційні елементи, як: об'єкти захисту (територія, державні та суспільно-політичні інститути, політичні права і свободи, політична діяльність громадян, соціальних груп і об'єднань тощо); система відповідних нормативних актів (правова основа), а також погляди, принципи, концепції, доктрини, стратегії тощо; система суб'єктів (інститутів публічної влади), покликаних захищати суспільно-політичну сферу й забезпечувати її розвиток; засоби, методи, способи забезпечення національної безпеки; критерії оцінки стану ефективності механізму її забезпечення [6, с. 14]. В.Ф. Смолянчук розглядає забезпечення національної безпеки як сукупність теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, кадрових,

організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на мінімізацію загроз і небезпек, гарантування розвитку національних інтересів, духовного і матеріального добробуту народу України [7, с. 115].

Як вже зазначалося, безпека тісно пов'язана з її забезпеченням, із захистом від загроз і небезпек, що чітко простежується у визначеннях різних видів безпеки, сутність яких розкривається вченими з використанням категорій «захист», «захищеність», «забезпечення». Так, економічну безпеку тлумачать як: складне полісистемне явище, розвиток якого зумовлений об'єктивною необхідністю забезпечувати відтворення національної економіки в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек (Є.С. Жураківський, С.В. Козловський) [10, с. 38]; такий стан економіки та інститутів влади, завдяки якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний соціально спрямований розвиток країни, достатній економічний та оборонний потенціал, навіть у випадку найбільш несприятливих варіантів розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів (В.С. Альошкін, Т.В. Калінеску, О.О. Недобєга) [11, с. 309].

Безпосередньо під забезпеченням економічної безпеки розуміють: організовану сукупність суб'єктів (державних органів, посадових осіб, громадян, їх спілок), які об'єднані цілями та завданнями щодо захисту економічних інтересів та здійснюють свою діяльність відповідно до визначених у законодавстві функцій, механізмів їх виконання (О.В. Джумурат) [8, с. 80]; сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених механізмів (правових, організаційних тощо) і суб'єктів забезпечення економічної безпеки, скоординована діяльність яких спрямована на виявлення, прогнозування, попередження і нейтралізацію загроз економічній безпеці та реалізацію національних інтересів в економічній сфері (Г.П. Ситник, С.П. Завгородня) [9, с. 88].

Митну безпеку визначають як: сукупність ефективних економічних, правових, політичних та інших механізмів, спрямованих на захист інтересів суб'єктів господарювання та держави в зовнішньоекономічній сфері і, зокрема, в митній сфері [12, с. 97]; захищеність митних інтересів суб'єктів господарювання, держави і міжнародної спільноти, за якої забезпечуються сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у митній сфері

та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам, нейтралізація яких входить у компетенцію митних органів (М.М. Левко) [13, с. 17]; комплекс ефективних економічних, правових, політичних та інших заходів держави із захисту інтересів народу та держави в митній сфері [14, с. 53; 11, с. 307]. Забезпечення митної безпеки розуміють як: упровадження в митній справі сукупності заходів, здатних протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам у сфері зовнішньоекономічних відносин (І. В. Новосад) [15, с. 148]; правову можливість і спроможність уповноважених суб'єктів якісно і професійно реалізовувати функції, які на них покладені державою; особливий правовий порядок діяльності уповноважених суб'єктів із забезпечення виконання учасниками митних відносин загальнообов'язкових правил у сфері державної митної справи (О.І. Попівняк) [16, с. 90]; врегульовану нормами права виконавчо-розпорядчу діяльність спеціально уповноважених на те суб'єктів, спрямовану на підтримання належного стану захищеності митних інтересів від будь-яких загроз, що виникають у ході здійснення державної митної служби (Д.В. Пудрик) [17, с. 108]; впровадження в митній справі сукупності засобів, здатних протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам у сфері митних економічних відносин, забезпечити досягнення необхідного рівня захищеності, надійності та усталеності митної служби шляхом створення ефективного регуляторного організаційно-економічного механізму (Т.І. Єфименко, П.В. Пашко, В.Ю. Хомутиннік та ін.) [18, с. 42].

Аналіз наведених визначень свідчить, що забезпечення безпеки, незалежно від її виду, досліджується як складна система, у структурі якої виокремлюють такі складники: об'єкти – безпосередньо інтереси й цінності, які підлягають захисту; мета відповідної діяльності – забезпечення стану захищеності інтересів; реалізація національних інтересів у певній сфері, виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізація загроз безпеці; організована сукупність суб'єктів забезпечення безпеки та їх цілеспрямована і скоординована діяльність, а також сукупність відповідних взаємопов'язаних і взаємообумовлених механізмів (правових, організаційних тощо).

Очевидно, що саме системний підхід, в основі якого є розуміння будь-якого складного явища як єдності, цілісності закономірно

розташованих і взаємопов'язаних компонентів та елементів, забезпечує комплексність і повноту дослідження проблеми забезпечення безпеки, дозволяє вийти за межі розгляду забезпечення безпеки суто як сукупності заходів та засобів, певного механізму і дослідити це явище у широкому розумінні як сукупність взаємодіючих складників з урахуванням впливу різноманітних чинників. Наразі узагальнену систему забезпечення безпеки можливо презентувати як цілісність, єдність цільового, об'єктного, суб'єктно-організаційного та результативного компонентів, які є взаємопов'язаними і взаємообумовленими.

Цільовий компонент, у свою чергу, містить такі елементи, як: а) мета; б) завдання; в) принципи відповідної діяльності. Цей компонент є системотвірним. Не можна не погодитися з О.О. Астаховим, Є.Б. Смірновим і В.І. Ткаченком у тому, що мета є основою забезпечення безпеки. Без її визначення не є можливим поступальний розвиток на шляху ефективного вирішення проблем безпеки життєдіяльності людини, суспільства й держави [19, с. 4]. Слід зазначити, що мета цієї, як і будь-якої іншої, системи фактично є бажаним, очікуваним результатом її функціонування і має корелювати з результатом досягнутим, що буде свідчити про ефективність системи.

Елементами об'єктного компоненту є: а) предмет – інтереси, які потребують захисту; б) носії інтересів і власники цінностей, які підлягають захисту у рамках цієї системи; в) загрози й небезпеки певним інтересам, своєчасне виявлення та повне усунення яких є умовою забезпечення безпеки.

Суб'єктно-організаційний компонент охоплює такі елементи, як: а) суб'єкти, покликані забезпечувати відповідний вид безпеки, їх завдання і функції, компетенції та повноваження, якими вони наділені у зв'язку із цим; б) взаємоузгоджена діяльність уповноважених суб'єктів, організація, проведення ними відповідних заходів та застосування засобів, методів, інструментів, механізмів; в) ресурсне забезпечення діяльності суб'єктів забезпечення безпеки. У найбільш широкому розумінні до суб'єктів забезпечення певного виду безпеки можливо віднести суб'єктів відповідних правовідносин, фізичних та юридичних осіб приватного і публічного права, які можуть виступати учасником цих правовідносин та наділені необхідним обсягом правосуб'єктності. Очевидно, що місія суб'єктно-організаційного компонента

в системі забезпечення безпеки є надзвичайно важливою. Ступінь досягнення мети функціонування усієї системи забезпечення безпеки значною мірою залежить від рівня реалізованості потенціалу саме цього компоненту. Умовою високого рівня такої реалізованості є узгоджена діяльність, налагоджена взаємодія уповноважених суб'єктів щодо застосування визначених законом заходів, засобів, методів, інструментів та механізмів забезпечення безпеки. Важливим при цьому є ресурсне забезпечення їхньої діяльності (фінансове, матеріально-технічне, кадрове, інформаційне тощо), яке має бути необхідним і достатнім для реалізації ними своїх повноважень, своєчасного виявлення та повного усунення загроз і небезпек.

Результативний компонент опосередковує результат функціонування системи забезпечення безпеки і дозволяє встановити рівень її дієвості, ефективності, а також визначити напрямки її подальшого вдосконалення.

Перелічені компоненти перебувають у тісних взаємозв'язках та взаємозалежностях і тільки в їх єдності й цілісності система здатна ефективно виконувати своє функціональне призначення – забезпечувати безпеку особи, суспільства і держави шляхом моніторингу, виявлення та ідентифікації, запобігання й припинення, мінімізації та нейтралізації дії загроз і небезпек.

Методологічний інструментарій системного підходу дозволяє розглядати систему забезпечення безпеки як відкриту й динамічну, тобто таку, що реагує на зміни у зовнішньому середовищі, а її функціонування і розвиток детермінується відповідними чинниками. Суттєвий вплив наразі здійснює державна політика щодо забезпечення безпеки як сукупність принципів та напрямів діяльності держави у цій сфері. Важливою є роль чинників-викликів не тільки національного, але й глобального характеру. Чинники можуть впливати на систему як позитивно, стимулюючи її прогресивний розвиток, так і негативно, гальмуючи його. Залежно від цього їх можливо поділяти на конструктивні й деструктивні (дестабілізуючі), до яких можна віднести економічні кризи, надзвичайні ситуації, недосконале законодавство, нормативно-правові основи діяльності суб'єктів забезпечення безпеки тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, забезпечення безпеки, незалежно від її виду, вчені переважно розглядають як складноструктуроване явище. Узагальнену систему забезпечення безпеки можливо презентувати як

взаємоузгоджену сукупність цільового, об'єктного, суб'єктно-організаційного та результативного компонентів. Цільовий компонент містить мету, завдання та принципи відповідної діяльності. Об'єктний компонент охоплює предмет – інтереси та цінності, які підлягають захисту, їх носіїв, загрози й небезпеки. Елементами суб'єктно-організаційного компоненту є суб'єкти забезпечення безпеки, їх організаційне та ресурсне забезпечення. Результат функціонування системи забезпечення безпеки дозволяє встановити рівень її дієвості та визначити напрямки її подальшого удосконалення. Формування та розвиток системи забезпечення безпеки зумовлюють різноманітні чинники: внутрішні / зовнішні, національного / глобального характеру, конструктивні / деструктивні. Перспективним у напрямку дослідження є використання даної моделі для побудови систем забезпечення безпеки конкретного виду.

Список використаної літератури:

1. Ліпкан В.А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 576 с.
2. Термін «безпека». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1742>.
3. Словник української мови : Академічний тлумачний словник: в 11 томах. Т. 3. Київ, 1972. 725 с.
4. Нікітін Ю.В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 141–147.
5. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
6. Крук С.І. Інституційний розвиток державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... докт. наук з держ. управлін. : 25.00.05. Харків, 2019. 43 с.
7. Смолянук В.Ф. Системні засади національної безпеки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2(37). С. 107–126.
8. Джумурат О.В. Методологічний підхід до формування системи економічної безпеки держави та роль ризиків у ньому. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Економічні науки*. 2012. № 1. С. 76–82.
9. Ситник Г.П., Завгородня С.П. Системний аналіз категоріально-понятійного апарату дослідження державного управління економічною безпекою. *Державне управління: теорія і практика*. 2013. № 2. С. 82–89.
10. Козловський С.В., Жураківський Є.С. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорії «економічна безпека» та складових економічної безпеки України. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 37–42.
11. Калінеску Т. В., Недобіга О. О., Альошкін В. С. Митна безпека : підручник. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. 336 с.
12. Левко М.М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. С. 95–103.
13. Левко М.М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 16–20.
14. Гавловська Н.І., Осадчук О.В., Рудніченко Є.М. Вплив митних органів на економічну безпеку держави. *Митна безпека*. 2011. № 1-2. С. 52–56.
15. Новосад І.В. Митна безпека як важлива складова економічної безпеки держави. *Світ фінансів*. 2015. № 2. С. 145–155.
16. Попівняк О.І. Щодо визначення поняття митної безпеки у теорії та законодавстві. *Вісник НТКК «КПІ»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 1(37). С. 87–91.
17. Пудрик Д.В. Поняття «митна безпека» в сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 24. С. 106–108.
18. Науково-практичний коментар до Митного кодексу України : у 3 т. / П.В. Пашко, В.Ю. Хомутиннік, Т.І. Єфименко та ін. Київ : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2012. Т. 1. 428 с.
19. Ткаченко В.І., Смірнов ЄБ., Астахов О. О. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2(43). С. 3–8.

Ryabovol L. T. Security assurance as a scientific problem: implementation of a systematic approach to research

The urgency of the topic is justified by the fact that at the present stage of world development security is an essential feature of the sovereignty of the state and at the same time a factor of its independence and autonomy, as well as an important area of activity of authorized entities. The purpose of the article is to analyze the positions of scientists on the structuring of the phenomena of different types of security assurance and to offer the author's vision of a generalized security system. It has been established that security assurance, regardless of its type, is mostly considered by scientists as a phenomenon with a complex structure. The necessity and expediency of implementing

a systematic approach to the study of security assurance is due to the fact that it is a systematic approach to consider the phenomenon of security assurance most fully and comprehensively, in the unity and integrity of naturally located and interconnected components and elements, taking into account various factors. The generalized security assurance system is developed as a mutually agreed set of target, object, subject-organizational and effective components. The target component is presented as a set of the following elements – goals, objectives and principles of security assurance activities. Object component – as the unity of the subject (interests and values that need protection), the bearers of these interests and owners of values, as well as threats and dangers to these interests and values. The following elements of the subject-organizational component are singled out: subjects of providing a certain type of security assurance; methods, means, tools, mechanism of their activity; resource provision. It is revealed that the result of the functioning of the security assurance system allows to establish the level of its effectiveness and determine the directions of its further improvement and this is the value of the effective component of the studied system. It is stated that the formation and development of a security assurance system of a certain type is determined by various factors – internal / external, national / global, constructive / destructive.

Key words: *system, security, security assurance system, threat, danger, security assurance actors.*